

1.50 Mediasuru – kenen elämällä on väliä?

Johanna Sumiala

Kun aika jätti mäkihyppääjä Matti Nykäsestä syksyllä 2018, suomalaiset mediakanavat täyttyivät hetkessä koko kansan yhteisestä surusta. Nykästä muistelevat toimittajat, valmentajat, joukkueoverit ja kansalaiset sekä Nykäsen tutut ja ystävät vuosien varrelta valtasivat niin uutiset, lööpit, erikoislähetykset kuin sosiaalisen mediankin. Tällaista julkisuudessa jaettua surukokemusta voidaan kutsua mediasuruksi. Se on nimenomaisesti median, eli sanoma- ja aikakauslehtien, radion, television ja sosiaalisen median, kautta tapahtuvaa toimintaa ja tunneilmaisua.

Mediasurun lyhyt historia

Historiallisesta perspektiivistä tarkastellen median välityksellä on surtu jo pitkään. Sanomalehdissä ja muissa joukkoviestimissä on ollut perinteisesti tapana muistella yhteisössään merkittävän aseman saavuttaneita henkilöitä. Tähän joukkoon ovat kuuluneet muun muassa hallitsijat ja muut poliittiset merkkihenkilöt.

Yksi tyyppiesimerkki surun ilmenemisestä mediahistoriassa ovat sanomalehdissä julkaistut, edesmenneen elämänvaiheita ja saavutuksia esittelevät nekrologit eli muistokirjoitukset. Niitä löytyy vielä tänäkin päivänä monista sanomalehdistä.

Nekrologien ohella myös kuolinilmoitukset ovat säilyttäneet asemansa mediasurun ilmaisumuotona. Muutoksia mediasurun käytännöissä ja kulttuurisissa tavoissa voidaankin tarkastella tutkimalla kuolinilmoituksissa käytettyjä sanoja ja kuvia, kuten erilaisia uskonnollisia symboleja. Ajan myötä surun, muistelun ja kunnioituksen ilmaisu on kuolinilmoituksissa vähitellen maallistunut (ks. 2.3xx/Itkonen). Toisin sanoen perinteisen kristillisen surusymboliikan (risti ja hengelliset värssyt) ohessa ja sijaan kuolinilmoituksissa suositaan tänä päivänä yhä enemmän yleisinhimillistä kuvastoa ja sanastoa, kuten lintuja, horisonttia, populaarikulttuuriin liittyviä runoja, laulujen sanoja sekä aforismeja.

Yhtenä mediasurun käännekohtana voidaan pitää television yleistymistä kodeissa 1950-luvulla. Kuvan välityksellä se toi kuoleman ja siihen liittyvän surun suoraan koteihin ja teki suremisesta hyvinkin julkista. Presidentti John F. Kennedyn kuolemaa ja hänen hautajaisiaan vuonna 1963 pidetään yhtenä aikakautensa merkittävimmistä mediatapahtumista. Kennedyn hautajaisia seurattiin laajasti paitsi Yhdysvalloissa myös muualla maailmassa, kuten Suomessa. Televisionkameroiden välittämänä muistona monille on jäänyt mieleen erityisesti leski Jacqueline Kennedyn surun murtama olemus sekä pienen John F. Kennedy nuoremman hahmo tekemässä kunnia isänsä arkulle.

Vastaavanlaisen kansallisen mediatapahtuman Suomessa sai aikaan presidentti Urho Kekkosen kuolema vuonna 1986. Suureen surujuhlaan osallistuivat niin valtakunnan johtavat poliitikot kuin tavalliset

kansalaisetkin. Yleisradio ja muut valtakunnalliset mediat, kuten Helsingin Sanomat ja iltapäivälehdet, uutisoivat Kekkosen kuolemasta näyttävästi viikon ajan hänen kuolemastaan hänen hautajaisiinsa asti. Uutisoinnissa korostui erityisesti Kekkosen elämäntyön kunnioitus ja muistelu sekä hänen merkityksensä koko Suomen sodanjälkeisen historian rakentumisessa. Media piirsi Kekkosesta kuvan vailla vertaa olevana suurena johtajana.

Lisäksi eri mediajärjestelmät tuottavat ja muokkaavat sitä, miten surua esitetään ja koetaan mediassa. Kylmän sodan aika tarjoaa tästä monia esimerkkejä, kuten 1980-luvulla kuolleiden Olof Palmen tai Leonid Brežnevin saama julkinen mediasuru hyvin osoittaa.

Länsimaisissa moderneissa demokratioissa on johtajan kuoleman jälkeen saatettu medioissa käsitellä surun lisäksi muitakin tunteita. Ruotsin pääministerin Olof Palmen murhaan liittyen mediavälineissä kirjoitettiin keväällä 1986 paitsi surusta myös Palmeen kohdistuneesta vihasta. Toisenlaisena esimerkkinä voidaan pitää Neuvostoliiton johtajan, Leonid Brežnevin kuolemaa vuonna 1982. Brežnevin kuoleman uutisoinnissa koko virallinen neuvostomedia toisti saman totuuden ja tulkinnan Brežnevin merkityksestä Neuvostoliitolle. Tässä tunteiden mediasäätelyssä myös surulla oli oma virallinen paikkansa. Mediasuru tekee näkyväksi yhteiskunnan erilaisia ideologioita ja muita valtahierarkioita. Yhteistä on kuitenkin se, että niin läntisissä kuin itäisissäkin mediajärjestelmissä johtajan kuolemaa surraan.

Mediasuru paljastaa myös kulttuurisia ja historiallisia eroja. Esimerkiksi Palestiinan johtajan Yasser Arafatin hautajaiset Ramallahissa vuonna 2004 näyttäytyivät monissa länsimaisissa medioissa lähinnä kaoottisena tapahtumana, kun ihmiset vyöryivät kaduille, poltetuista renkaista nousi savua ja Arafatin arkku keinui tuhansien käsien kannattelemana ihmiseressä. Toisaalta Lähi-idän näkökulmasta tapahtumat saivat merkityksiä hyvin toisella tavalla (ks. xx/Butters). Yksi tapa ajatella tätä kuvastoa on nähdä siinä johtaja kansansa parissa viimeistä kertaa. Kadulla oleva kansa halusi koskettaa arkkua ja jakaa yhteisen surun ja menetyksen tunteen muiden yhteisön jäsenten kanssa.

Kaikkien johtajien kuolemat eivät kuitenkaan saa aikaan suurta suruaaltoa mediassa. Romanian diktaattorin Nicolae Ceaușescun ja hänen puolisonsa julkinen teloitus vuonna 1989 oli monelle läntisissä uutismedioissa haastattelulle ilon ja vapautumisen hetki. Myös entisen pääministeri Margaret Thatcherin kuolema 2010-luvulla herätti niin brittimediassa kuin muuallakin runsaasti ristiriitaisia tunteita. Surun ja kunnioittavan muistelun lisäksi Thatcherin kuolemaa juhliittiin railakkaasti, kun ihmiset kokoontuivat sankoin joukoin Lontoon kaduille karnevalisoimaan entisen vihatun pääministerin kuolemaa.

Prinsessoja ja popikoneita

Poliitikkojen ja johtajien kuoleman lisäksi mediassa on perinteisesti surtu näkyvästi näyttelijöiden, taiteilijoiden ja urheilijoiden kuolemia. Yksi modernin historian läpitunkevimista surutapahtumista liittyy prinsessa Dianan tapaturmaiseen kuolemaan Pariisissa vuonna 1997. Dianan, kansan prinsessan, sureminen ja muistelu liikutti ihmisiä ympäri maailmaa. Dianan kodin edusta Lontoon Kensingtonin palatsissa täyttyi

kukilla, kynttilöillä, pehmoleluilla ja erilaisilla muistokirjoituksilla. Hautajaispäivänä Lontoo pysähtyi hetkeksi suremaan prinsessaa maailman seuratessa tapahtumia televisiosta. Laajuudessaan sureminen yllätti Britannian hovin, joka joutui arviomaan uudelleen, miten sovittaa perinteiset kruunun traditiot nykyaikaisen mediathteiskunnan odotuksiin ja vaatimuksiin.

Ylitsevuotavaa mediasurua ovat saaneet osakseen myös monet muut kuuluisuudet. Esimerkiksi Elvis Presleyn, Marilyn Monroen ja Michael Jacksonin kuolemat ovat jääneet populaarikulttuurin historiaan. Muusikko David Bowien kuolema talvella 2016 nousi niin ikään merkittäväksi mediatapahtumaksi. Siinä oli erityistä mediasurun käsikirjoitettu luonne, johon liittyivät muun muassa Bowien viimeisen, kuolemaa eri tavoin käsittelevän Blackstar-albumin julkaisu kaksi päivää ennen Bowien kuolemaa, sekä Lazarus-kappaleen musiikkivideo, jossa Bowie laulaa siteet silmillään sairaalavuoteella. Vaikka Bowie kuoli pitkän sairauden uuvuttamana, hän oli kyennyt pitämään terveydentilansa loppuun saakka salassa suurelta yleisöltä.

Bowien kuolema teki näkyväksi myös sosiaalisen median voiman. Niin uutismediassa kuin sosiaalisessakin mediassa kiersivät kuvat surevista ihmisjoukoista Brixtonissa, Bowien nuoruuden kotikaupunginosassa Lontoossa. Brixtoniin kokoontuneet joukot lauloivat Bowien kappaleita. Ihmisiä oli kokoontunut myös Bowien Berliinissä ja New Yorkissa sijaitsevien kotien lähistölle osoittamaan kunnioitusta populaarikulttuurin ikonille. Oma lukunsa olivat myös erilaiset johtajien ja kuuluisuuksien kommentit ja muistelut Bowiesta. Ison-Britannian yleisradio BBC:n lähetyksissä Bowieta muisteltiin toisen maailmansodan jälkeisen sukupolven suunnannäyttäjänä, rohkeana kokeilijana ja erilaisten sukupuolirajojen rikkojana. Bowien kuolemaan liittyvä mediasuru osoitti, miten se voi nostattaa kokonaisen sukupolvikokemuksen ja tehdä näkyväksi sen, miten suruun voi kietoutua paitsi menehtyneen muistelua myös henkilökohtaisen ja sukupolven menneisyyden muistelua sekä esimerkiksi kaipuuta nuoruuteen.

Tunteisiin vetoava uutisointi jää mieliin

Vaikka mediasurun päänäyttämöllä ovatkin julkisuudesta tunnetut, yhteiskunnan arvostamat ja ihailemat henkilöt, myös niin sanotun tavallisen kansalaisen kuolema voi joskus päätyä mediasurun kohteeksi. Tyypillisesti tavallista ihmistä surraan mediassa silloin, kun tämän elämä on päättynyt jollakin poikkeuksellisena pidetyllä tavalla. Median näkökulmasta tällaisia poikkeuksellisia kuolemantapoja ovat muun muassa murhat, onnettomuudet, luonnonkatastrofit ja harvinaiset sairaudet.

Myös tavallisen henkilön taustalla on väliä. Hieman yksinkertaistaen nähtynä mediaa kiinnostaa erityisesti nuorina ja kauniina pidettyjen henkilöiden kuolemat. Monet tutkimukset osoittavat, että lapsen tai nuoren kuolema herättää enemmän mediasurua kuin esimerkiksi ikäihmisen luonnollinen kuolema. Aina nuoruus ja viattomuus eivät kuitenkaan riitä kollektiivisen surun synnyttäjiksi. Suomessa 8-vuotiaan helsinkiläistyön Vilja Eerikan kuolema vuonna 2012 jäi mediahistoriaan tapauksena, joka synnytti julkisuudessa varsin vähän kollektiivista suremista, mutta sitäkin enemmän vihaa ja suuttumusta murhan tekijöitä sekä niitä viranomaisia kohtaan, jotka eivät olleet kyenneet suojelemaan Vilja Eerikaa tämän huoltajilta.

Mediasurun synnyssä myös kuolonuhrien määrällä on merkitystä. Jos kuolleiden määrä ylittää normaalina pidetyn määrän, kollektiivinen sureminen saattaa käynnistyä. Kotimaisia esimerkkejä tällä tavoin käynnistyneestä mediasurusta ovat Jokelan ja Kauhajoen koulusurmat sekä suuronnettomuuksista M/S Estonian uppoaminen ja Konginkankaan tuhoisa bussiturma.

Viime vuosina tällaista mediasurua ovat aikaansaaneet niin ikään erilaiset terroriteot, kuten Utøyan joukkosurma Norjassa vuonna 2011. Erityistä Utøyan joukkosurmassa oli nuorten uhrien suuri lukumäärä sekä tekijän poliittinen motiivi. Norjan joukkosurman uhreja surtiin laajasti paitsi Norjassa ja muissa Pohjoismaissa myös muualla maailmassa. Tässä mediasurussa keskiöön nousi sanoma rakkaudesta vihan ja koston sijaan. Näin ei kuitenkaan välttämättä aina tapahdu, vaan kollektiivinen suru voi kääntyä myös vihaksi iskun tekijöitä ja heidän etnistä taustaansa kohtaan.

Toinen esimerkki terrorismin synnyttämästä mediasurusta, jossa tavalliset kansalaiset ovat saaneet näkyvyyttä, liittyy Charlie Hebdo -pilakuvalehden toimitukseen tehtyihin iskuihin Pariisissa vuonna 2015. Iskujen symboliksi tuli slogan *Je suis Charlie* eli minä olen Charlie. Lukuisat kaduille ja toreille kokoontuneet kansalaiset kantoivat iskulauseella varustettuja kylttejä tai jakoivat sitä edelleen sosiaalisessa mediassa.

Terrori-iskuihin liittyvä sureminen saa tyypillisesti myös poliittisia piirteitä, ja uhreja saatetaan käyttää hyödyksi erilaisten ideologisten pyrkimysten edistämiseksi. Ranskan Charlie Hebdo -iskuissa terroristien tappamalle poliisille Ahmed Merabetille kävi juuri näin. Hänen elämänsä ja kuolemansa algerialaistautaisena muslimipoliisina valjastettiin iskujen jälkeen osaksi poliittista kamppailua. Presidentti Hollande vieraili Merabetin sukulaisten luona, osallistui Merabetin julkiseen muistotilaisuuteen ja viittasi Merabetiin sankarillisena uhrina toistuvasti julkisissa esiintymissään. Merabetiin viittava iskulause *Je suis Ahmed* eli minä olen Ahmed kiersi myös aktiivisesti sosiaalisessa mediassa. Tavallisen ihmisen kuolema päättyikin julkisen surun kohteeksi usein juuri siinä tapauksessa, että sillä on ympäröivälle yhteiskunnalle erityistä symboliarvoa.

Suru sosiaalisessa mediassa

Nykyiselle mediaympäristölle on tyypillistä, että joukkoviestintä ja sosiaalisen median viestintä kietoutuvat toisiinsa yhä monisäikeisemmin. Tavallisista ihmisistä tulee surun liikkeellepanijoita ja sen välittäjiä erityisesti sosiaalisessa mediassa. Aiemmista ajoista poiketen toimittajat eivät ole ainoita toimijoita, jotka pääsevät määrittelemään, keitä julkisuudessa surraan ja miten.

Sosiaalisen median kanavat, kuten Facebook, Twitter, YouTube ja Instagram, mahdollistavat aivan uudenlaisia suremisen tapoja. Siellä suru saa uusia ääniä ja purkautumiskanavia. Sosiaalisessa mediassa tavalliset kansalaiset voivat osallistua kollektiiviseen surukokemukseen esimerkiksi lähettämällä erilaisia solidaarisuutta ja myötätuntoa välittäviä viestejä.

Luonteenomaista kaikelle sosiaalisessa mediassa tapahtuvalle viestinnälle ja siten myös suremiselle on se, että viestien on oltava helposti avautuvia, yksinkertaisia ja tunnistettavia. Usein sosiaalisessa mediassa surua osoitetaan käyttämällä yleisesti tunnettuja lyhenteitä, kuten R.I.P:tä (*rest in peace*, lepää rauhassa). Charlie Hebdo -iskujen jälkeen hashtag-tunnisteella *Je suis...* (minä olen...) on yleistynyt yhdeksi tyypilliseksi ja helposti tunnistettavaksi tavaksi ilmaista surua ja myötätuntoa erilaisten terrori-iskujen uhreja kohtaan. Samoin erilaiset meemit ja kuvat, jotka esittävät jotakin tunnettua symbolia, kuten Pariisin iskujen yhteydessä Eiffel-tornia, leviävät mediassa helposti. Tavallista on myös se, että sosiaalisen median kautta tapahtuvassa surun ilmaisussa yhdistellään luovasti erilaisia populaarikulttuurin ikonisista hahmoja, paikkoja ja merkkejä sekä suruun yleisesti liitettyjä symboleita, kuten kynttilöitä, lintuja ja kukkia.

Suremisen tapojen lisäksi sosiaalinen media on muokannut myös sitä, mitä ja keitä mediassa voidaan surra. Tänä päivänä ei ole harvinaista löytää YouTubea suru- ja muisteluvideoita, jotka on tehty tavallisista, suurelle yleisölle tuntemattomista ihmisistä. Näissä videoissa surraan yksityisiä menetyksiä: perheenjäseniä, sukulaisia, ystäviä ja lemmikkejä. Tyyllillisesti suruvideot muistuttavat paljon julkisuuden henkilöistä tehtyjä muisteluvideoita. Niissä toistuvat kuvat, musiikki ja tekstit samankaltaisina. Näin voi ajatella, että sosiaalinen media myös demokratisoi sitä, kenen ja kehen kohdistettu suru saa näkyvyyttä nyky-yhteiskunnassa (ks. 2.2xx/Itkonen).

Kuolemaa ja menetyksiä käsitellään ja surraan tänä päivänä myös erilaisissa blogeissa, joissa voidaan käsitellä esimerkiksi elämän hiipumista sairauden takia, itsemurhaan liittyviä menetyksiä tai lapsen kuolemaa. Verkosta löytyy niin ikään erilaisia sururyhmiä, joista samankaltaisen menetyksen kokeneet ihmiset voivat löytää tukea ja lohtua (ks. xx/vertaistuki).

Yksi ulottuvuus tämän päivän mediasurussa on surun laajamittainen virtualisoituminen. Verkosta löytyy erilaisia virtuaalisia hautausmaita ja muistolehtoja, joissa surevat voivat käydä muistelemassa edesmennyt. Monet virtuaalisen suremisen käytännöistä jäljittelevät perinteistä surukulttuuria (ks. 2.3xx/Itkonen). Yhtenä tällaisena esimerkkinä voidaan pitää virtuaalisten kynttilöiden sytyttämistä menehtyneille. Esimerkiksi *Second Life* -virtuaalimaailmassa kynttilän sytyttää avatar eli käyttäjän luoma hahmo, joka edustaa tätä virtuaalimaailmassa. Tällaisessa mediasurussa surijan ja surun kohteen välinen suhde on digitalisoitunut jo varsin pitkälle.

Media laajentaa surun repertuaaria

Kuoleman ja siihen liittyvän surun siirtyminen yhä enenevässä määrin mediaan muokkaa vääjäämättä myös surun kokemisen ja ilmaisemisen tapoja. Suru-uutiset kiertävät viestimestä toiseen ja saavat uusia merkityksiä kierron kuluessa. Kohtaamme surun niin iltapäivälehtien otsikoissa kuin esimerkiksi Facebookin uutisvirrassa.

Tänä päivänä ihmisillä on mahdollisuus surra lähes reaaliajassa jopa toisella puolella maailmaa tapahtuvia menetyksiä. Yksi varsin tuore esimerkki tällaisesta globaalista mediasurusta on Uuden-Seelannin

Christchurchissa keväällä 2019 tapahtunut moskeijaisku, johon liittyvä voimakas suruaalto pyyhki paitsi paikallista myös kansainvälistä mediaa. Kansainvälisten mediatalojen kautta tieto sekä iskun uhreja muistavista poliittisista johtajista että heitä surevista tavallisista kansalaisista välittyivät nopeasti maailman laidalta toiselle.

Mediasurun yksi keskeinen ominaispiirre onkin, että se ei ole henkilökohtaisiin suhteisiin sidottua. Toisin sanoen median välityksellä voimme surra myös heitä, joita emme henkilökohtaisesti tunne, mikä mahdollistaa aivan uudenlaisen etäisyyden surun ja sen kohteen välillä.

Usein mediasuru nostaa esille surijassa erilaisia elämän menetyksiin liittyviä kokemuksia ja muistoja. Kysymys kuuluukin: ketä tai mitä me suremme, kun suremme heitä, keitä emme henkilökohtaisesti tunne?

Mediasuruun liittyy aina myös valtaa. Sitä voidaan kutsua surun politiikaksi. Median tapa nostaa tavallisen ihmisen kuolema jalustalle tilanteessa, jossa kuolemaan liittyy jotakin poikkeuksellisenä pidettyä, vahvistaa ajatusta, että poikkeukselliseksi määrittyvä kuolema on merkityksellisempi kuin tavallisena pidetty kuolema. Niinpä tavallisen ihmisen kuoleman näkyväksi tekeminen kertoo myös siitä, miten media käyttää valtaa yhteiskunnassa määritellessään surun kohteeksi kelpaavia ja kelpaamattomia kansalaisia.

Mediasuru ja henkilökohtaisesti koskettava, esimerkiksi perheenjäsenen menetykseen liittyvä suru, eivät ole toisiaan poissulkevia. Tuntemattomaan kohdistettu mediasuru eroaa kuitenkin henkilökohtaisesta menetyksestä siinä, että läheisen ihmisen menetys näkyy ja tuntuu usein voimakkaasti elämän jokaisella alueella. Tuota surua ei saa kytkeytyä pois päältä silloinkaan, kun sammuttaa virran puhelimesta tai poistuu sosiaalisesta mediasta.

Mediasurua tutkimalla on mahdollista tarkastella sitä, miten raja ”meidän” ja ”muiden” välillä rakentuu. Kenen kuolema kelpaa mediassa surun kohteeksi? Keiden kuoleman sureminen herättää hämmennystä tai jopa pelkoa ja huolta? Filosofi Judith Butleria mukaillen surra voi vain sellaista, jonka kärsimyksen ottaa omakseen. Käytäntöjä tarkastelemalla voimme oppia ymmärtämään jotakin siitä median kyllästämästä maailmasta, jossa elämme ja jossa teemme jatkuvasti valintoja koskien sitä, kehen ja mihin surun kohdistamme ja toisaalta koskien myös sitä, kenen kuolema jää surua ja muistamista vaille näkymättömiin.

